

SZABADOS JÁNOS – TÓTH HAJNALKA

Kiből lett a jó tolmács a török korban?

A tanulmány az ELKH-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében készült. Szabados János munkáját az Innovációs és Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-20-4-II kódszámú pályázata támogatta

Johann Rudolf Schmid (1590–1667)

Ritkán esik róluk szó, de a 16–18. századi Habsburg–magyar–oszmán kapcsolatok történetében a nyelvi és kulturális különbségek miatt fontos szerepet játszottak a tolmácsok, hiszen a hétköznapi élet (a mindennapi kommunikáció a meghódított területek alattvalóival), a helyi szintű és államközi diplomácia nélkülük elképzelhetetlen lett volna. A tolmácsok között persze különbséget kell tennünk. Tartoztak közéjük olyan személyek, akik vagy fogságban, vagy önként áttértek az iszlám hitre, és az Oszmán Birodalom szolgálatába szegődtek, őket nevezi a szakirodalom renegátoknak, és ők általában nemcsak tolmácsként tevékenykedtek, hanem (német és/vagy magyar) nyelvtudásuknak köszönhetően többirányú kémtevékenységet is folytattak, megfelelő ellentételezésért cserébe. Egy másik típusba soroljuk azon személyeket, akik a Habsburg Monarchia szolgálatában álltak, és vagy magánúton, vagy hivatalos keretek között – például a mindenkori konstantinápolyi állandó követ (rezidens) mellett – sajátították el az oszmán nyelvet, majd pedig vagy a bécsi udvarban, vagy végvárakban teljesítettek szolgálatot. Meg kell említenünk egy harmadik csoportot is, az Oszmán Birodalom keresztény (többnyire görög szár-

mazású) alattvalóiból kikerülő tolmácsokat, akik gyakran tettek szolgálatot a keresztény hatalmak képviselőinek is, és idővel ők – az ún. phanarióták – szerezték meg a konstantinápolyi főtollmácsi tisztséget. Emellett akad példa török származású tolmácsra is a Habsburg–oszmán határvidéken. Az említett típusok között olykor előfordultak átfedések is. Az alábbiakban egy tolmácsként tevékenykedő budai renegát és egy Habsburg császári tolmács életútját villantjuk fel.

Hans Caspar alias Hüszejin csausz

A két birodalom egyenlőségét deklaráló 1606. évi zsitvatoroki békét követően egy hosszabb békeidőszak (1606–1663) következett a végvidéken, ami kedvezett a renegát tolmácsok hírszerző tevékenységének. A Hans Caspar (?–1660/1661 k.) álnéven jelentő renegát kém Alexander Fischerként látta meg a napvilágot Bécsben valamikor a 16–17. század fordulóján. Feltehetően fogolyként került a törökök kezére, és idővel Budán kötött ki, ahova – az eddig rendelkezésre álló adatok alapján – Mürtezá budai pasa (1626–1630) vihette magával már iszlám hitre áttért Hüszejin csauszként. Hans Caspar/Hüszejin csausz már az 1630-as évektől mutatott hírszerzői aktivitást, de kémtevékenységének virágkora a források alapján egyértelműen az 1650-es évek első felére tehető, amikor rendszeresen beszámolt a Habsburgok keleti politikáját irányító Udvari Haditanács tisztviselőinek (elsősorban Johann Rudolf Schmidnek és Johann Christoph Puchheimnek) az aktuális történésekről, a folyamatos magyar–oszmán végvidéki

Johann Christoph Puchheim (1605–1657)

összezapásokról, követjárásokról, diplomáciai eseményekről, továbbá a budai pasák határvidéki és az Erdélyi Fejedelemséget érintő politikájáról. Kémtevékenysége még akkor is vitathatatlanul fontosnak tekinthető, ha olykor – mint például I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (ur. 1630–1648) 1644–1645. évi Habsburg-ellenes és fia, II. Rákóczi György (1648–1660) 1653. évi Moldva elleni hadjárata alkalmával – vélhetően az aktuális budai vezír hozzájárulásával adott ki információkat a bécsi kormányzat tisztviselőinek. Az általa lemásolt magyar nyelvű levelek nem maradtak volna ránk, ha nem küldi tovább őket, tehát kuriózumoknak számítanak. Hans Caspar a legaktívabbnak Kara Murád budai pasa (ur. 1650–1653) regnálása idején mutatkozott, az összes, eddig előkerült levelének és jelentésének hozzávetőleg a fele származik ebből az időszakból. Ekkor nyerte el a budai főtollmácsi tisztséget is. Murád utódja, Szári Kenán pasa (1653–1655) azonban nem igazán kedvelte, több alkalommal is megalázta a renegátot, aki így kénytelen volt visszafogni kémtevékenységét. Hans Caspar a II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjárata után kialakult katonai és diplomáciai helyzet miatt Gürdzsü Kenán budai pasával (1656 és 1658 között három alkalommal is budai pasa) Temesvár környékére vonult, ahonnan – úgy tűnik – nem is tért vissza korábbi otthonába, nevével pedig 1660-ban találkozunk utoljára a forrásokban.

Hans Caspar a dokumentumok alapján magyarul is megtanult, ezzel pedig előnyre tett szert a többi, magyar származású és szintén kémtevékenységet is folytató re-

François Mesgnien de Meninski (1623–1698)

Alexandros Maurokordatos (1641–1709)

negát tolmáccsal (pl. Habib aga és Ali csausz) szemben, mivel számára nyitva állt az út a német, a magyar és a török nyelven beszélő Habsburg-diplomaták felé is. Eddig két magyar nyelvű jelentése is előkerült. Úgy tűnik, hogy a renegát diplomáciai küldetéseinek következtében személyesen ismerte a keleti politikát irányító Habsburg udvari tisztviselők többségét, és Esterházy Miklós nádorral (1625–1645) is találkozott több alkalommal, saját állítása

szerint pedig legalább egyszer I. Rákóczi György előtt is megjelent.

Hans Caspar jelentéseiben nemcsak politikatörténeti, hanem fontos társadalomtörténeti információkat is találunk. Betekinthetünk egy ún. „kriptokeresztény” ember fejébe, aki gyakorló muszlimként folyamatosan a keresztények számára igyekezett bizonyítani, hogy nem hagyta el régi katolikus hitét, és úgy tűnik, a német etnikai identitását is meg tudta őrizni. Erre erős bizonyítékul szolgál, hogy ismerjük az eredeti nevét is, amely információ a magyar származású renegátok esetében nem áll rendelkezésünkre. Jelentéseiből pedig a mindenkori budai pasák környezetéről és mindennapjairól is megtudhatunk értékes információkat, például, hogy hol folytattak építkezéseket, mennyire voltak hirtelen haragúak vagy éppen humoros/humort kedvelő személyiségek.

Johann Adam Lachowitz

A 17–18. század fordulóján tevékenykedő Johann Adam Lachowitz (?–1709) tolmács pályaválasztása tudatos döntés eredménye volt, amiben nagy valószínűséggel szerepet játszottak a bécsi udvari és hivatali körökben forgó szülők: az apja, Gotthart Carl Lachowitz udvari kancelláriai írnok volt, míg a források alapján befolyásosabbnak tűnő anyja, Johanna Maximiliana Lachowitzin udvarhölgy lehetett. A fiú már 1674-ben bekerült a Bécsben akkor alapított Keleti Nyelvek Kollégiumának első tanulóinak közé, akiket azzal a szándékkal tanítottak, hogy

A budai vár 1686. évi ostroma (Frans Geffels festménye)

aztán Konstantinápolyban a Habsburg állandó követek mellett tolmácsstanoncokként (*Sprachknabe*) tökéletesítsék nyelvtudásukat, ezzel kívánták biztosítani a keleti nyelvek tolmácsainak és a diplomatáknak az utánpótlását. Lachowitz 1678-ban egy császári *internuncius* (rendkívüli követ) kíséretében mehetett először Konstantinápolyba, és ott is maradt segédként, majd tanoncként, 1681 őszen pedig kérelmezte, hogy vegyék fel az udvari tolmácsok közé, ami egyben a Bécsbe való visszatérést is jelentette. A jóváhagyást az akkori udvari főtollmács, a híres szótáríró és nyelvész, François (Franz) Mesgnien de Meninski véleménye alapján megkapta, visszatérni azonban már csak az 1683-ban Magyarország, majd onnan Bécs ellen vonuló oszmán hadsereggel együtt volt lehetősége, ahogy az összes, akkor Konstantinápolyban tartózkodó állandó és rendkívüli császári követnek és kíséretüknek.

Az oszmán hadsereg Bécs alatti vereségét (1683. szeptember 12.) követően Magyarország tizenöt évig ismét hadszíntérré vált (ún. visszafoglaló háború, 1683–1699). Lachowitz udvari tolmács pedig a katonákhoz hasonlóan sorozatos életveszélynek volt kitéve, mivel évről évre a Habsburg császári sereg mellett teljesített szolgálatot, az ellenséggel, továbbá az el- vagy visszafoglalt várakban maradt, illetve a keresztények fogságába esett oszmánokkal való érintkezésben szükség volt a nyelvtudására. Buda 1686. évi keresztény ostromakor, amikor a várfalhoz küldték, hogy tolmácsoljon egy Habsburg-tiszt és Abdurrahman budai pasa (1684–1686) között, a lovat is kilőtték alóla. A megrázkódtatás után ki is vonták a háborús területről, ő vezette Győrbe, majd Bécsbe a fogságba esett törököket. Érdemes itt megemlíteni, hogy Lippa 1688. évi visszafoglalásakor esett császári fogságba a Temesvári Oszmán aga néven ismert későbbi tolmács, aki a rabsága idején (1688–1699) megtanult németül, és szabadulása után a határvidéki pasák mellett teljesített szolgálatot, ő az egyetlen máig ismert török származású tolmács. Életét saját önéletrajza alapján ismerjük (*Oszmán aga: A gyaurok fogságában. Pasák és generálisok között.* Budapest, 1996.).

Lachowitz a megterhelő szolgálat mellett, és hogy érdemeit elismertesse, már 1685 végén jelezte, hogy ambicionálja az udvari főtollmácsi tisztséget, amire még jó ideig várnia kellett. Ugyanakkor lehetőséget kapott arra, hogy az 1688 és 1690 között Bécsben zajló Habsburg–oszmán béketárgyalásokon a portai küldöttség mellett tevékenykedjen, sőt, saját bevallása szerint hasznos információkat is tudott szerezni. Ami talán annak is köszönhető, hogy a küldött portai főtollmácsot, Alexandros Maurokordatost

Egy németalföldi mester 1699-ből származó metszete a karlócai béketárgyalásról

Konstantinápolyból már ismerhette. Békekötésre ekkor még nem került sor, de Lachowitz járandóságát érdemei elismeréseképpen megemelték. Jelentősebb szerep jutott neki a háborút lezáró karlócai béke (1699. január 26.) tárgyalásain, ahol a Habsburg-küldöttség első tolmácsa volt. Igaz, ekkor már akadt riválisa, a később jelentősebb karriert befutott tolmács, Michael Talman személyében, és szükség volt Lachowitz édesanyjának közbejárására.

Ezt követően Lachowitz a keleti nyelvek titkáráként („der secretario der orientalischen sparchen”) tagja volt a Konstantinápolyba küldött császári követségnek, és ambicionálta az ottani, újra betöltendő állandó követi tisztséget, amit végül Talman kapott meg, ő pedig végre elnyerte az udvari főtollmácsi tisztséget. A 18. század első évtizedében ebben a minőségében teljesített diplomáciai szolgálatot az új Habsburg–oszmán határvidéken. Ezek közül a legkiemelkedőbb a több mint ötven muszlim és görög kereskedő halálát eredményező, 1707. április 3-i kecskeméti rác rajtaütést követő, Szalánkeméni zajló tárgyalássorozat.

Az 1709 májusáig elhúzódó diplomáciai huzavona során Lachowitz életútja (talán nem is először) keresztelte a fent említett Temesvári Oszmán aga életútját is. Az egykori rab már a temesvári, majd belgrádi pasa díváni tolmácsaként vett részt a tárgyalásokon. A belgrádi pasa pedig nem éppen kedves, „régis ismerőse” volt Lachowitznak. Az ügy rendezése volt a főtollmács utolsó teljesített megbízatása, 1709 júliusában a határvidék egy másik szakaszán, Pozsega környékén, egy másik konfliktus rendezése során érte a halál. Itt ért véget a harminc évet felölelő áldozatos és korántsem veszélytelen tolmácsi szolgálata. Az öt gyermeket hátrahagyó főtollmácsot a családjától távol, a pozsegi jezsuitáknál helyezték végső nyugalomra.

